

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КРЕТ Г. Р.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики

(Івано-Франківський юридичний
інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.14

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ СТАНДАРТУ ДОКАЗУВАННЯ «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ» У КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І ПРАКТИКУ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ

У статті розкрито ознаки стандарту доказування «поза розумним сумнівом» і запропоновано авторське визначення його поняття. Встановлено співвідношення досліджуваного стандарту зі встановленням об'єктивної істини і внутрішнім переконанням суб'єктів доказування. Досліджено правові позиції Верховного Суду щодо визначення поняття та змісту стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Обґрунтовано доцільність внесення доповнень до чинного КПК України, спрямованих на розширення змісту вказаного стандарту.

Ключові слова: стандарти доказування, міжнародні правові стандарти доказування, стандарт доказування «поза розумним сумнівом», кримінальне провадження.

В статье раскрыты признаки стандарта доказывания «вне разумного сомнения» и предложено авторское определение его понятия. Установлено соотношение исследуемого стандарта с установлением объективной истины и внутренним убеждением субъектов доказывания. Исследованы правовые позиции Верховного Суда относительно определения понятия и содержания стандарта доказывания «вне разумного сомнения». Обоснована целесообразность внесения дополнений в действующий УПК Украины, направленных на расширение содержания указанного стандарта.

Ключевые слова: стандарты доказывания, международные правовые стандарты доказывания, стандарт доказывания «вне разумного сомнения», уголовное производство.

In the article the signs of the standard of proof «beyond reasonable doubt» are disclosed and the author's definition of its concept is proposed. The correlation of the investigated standard with the establishment of objective truth and the internal conviction of the subjects of proof is established. The legal positions of the Supreme Court concerning the definition and content of the standard of proof “beyond reasonable doubt” are investigated. The expediency of introducing additions to the current CPC of Ukraine, aimed to extending of the content of the specified standard, is substantiated.

Key words: standards of proof, international legal standards of proof, standard of proof “beyond reasonable doubt”, criminal proceedings.

Вступ. Нормативне закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві стандарт доказування «поза розумним сумнівом» вперше отримав у чинному КПК України, згідно з ч. 2 ст. 17 якого ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом [1]. Відповідно, законодавець, по-перше, не визначає поняття вказаного стандарту доказування, а, по-друге, пов'язує його виключно зі встановленням винуватості обвинуваченого, тягар доказування якої покладає на сторону обвинувачення.

Вчені-процесуалісти неодноразово зверталися до поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом», але не сформували однозначного підходу до його визначення. Нині у доктрині кримінального процесу стандарт доказування «поза розумним сумнівом» визначається за допомогою виокремлення складників його поняття [2, с. 7], характеристики притаманних йому ознак [3, с. 15; 4, с. 20], розкриття поняття «розумний сумнів» [5, с. 157]. Як зазначає А.М. Безносюк, пошук ідеального та юридично коректного визначення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» є марним, що зумовлено тим, що: по-перше, це поняття є оціночним, а тому складним для визначення; по-друге, наявність такого визначення у законі не гарантуватиме його правильного застосування; по-третє, емпіричні спостереження не демонструють потреби у його визначенні; по-четверте, відсутність законодавчого визначення стандарту допускає можливість його розвитку разом зі стандартами суспільства, що змінюються [6, с. 26]. Поділяючи наведену позицію загалом, треба зазначити, що необхідність у нормативному закріпленні поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» відсутня, оскільки воно виступає оцінним поняттям, у зв'язку з чим визначається суб'єктами доказування під час кримінального провадження з урахуванням конкретних його обставин. Водночас наявність поняття вказаного стандарту у доктрині кримінального процесу сприяє розкриттю його змісту, що зумовлює необхідність у його визначенні.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей імплементації стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів.

Результати дослідження. Поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» підлягає розкриттю за допомогою виокремлення притаманних йому ознак, сукупність яких дасть змогу охарактеризувати його зміст. До визначення кола ознак вказаного стандарту доказування звертаються Р.Ш. Бабанли, М.В. Сіроткіна й О.М. Толочко, які виокремлюють три його ознаки: 1) не будь-який сумнів можна констатувати як розумний, існування сумнівів під час прийняття рішення є природним та не означає, що рішення є неправильним; 2) для вирішення поставленого питання необхідно, щоб була впевненість, непохитність, відсутність будь-яких вагань; 3) поняття «поза розумним сумнівом» не є тотожним поняттю «абсолютна впевненість» [2, с. 8; 4, с. 20]. Водночас такий підхід є дещо непослідовним і суперечливим та не дозволяє вичерпно визначити ознаки досліджуваного стандарту доказування. Ознаки стандарту доказування «поза розумним сумнівом» мають відображати особливості, що дадуть змогу розкрити його сутність, а сукупність таких ознак має забезпечити його відмежування від інших стандартів доказування. З огляду на це до ознак стандарту доказування «поза розумним сумнівом» доречно зарахувати такі: 1) він відображає рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження, якого має досягти суб'єкт доказування; 2) він уможливує досягнення необхідного рівня достовірності знання на основі наявної сукупності належних, допустимих і достовірних доказів; 3) він використовується для ухвалення процесуального рішення про визнання обвинуваченого винуватим/невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення.

З урахуванням наведених ознак стандарт доказування «поза розумним сумнівом» являє собою нормативно закріплене правило, що відображає рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження, якого має досягти суб'єкт доказування на основі наявної сукупності належних, допустимих і достовірних доказів із метою ухвалення процесуального рішення про визнання обвинуваченого винуватим/невинуватим

у вчиненні кримінального правопорушення. Такий рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження може бути досягнутий виключно через розумність сумніву, яка характеризується, на думку Х.Р. Слюсарчук, обґрунтованістю та неспростовністю [3, с. 15]. Обґрунтованість свідчить про те, що сумнів виник у суб'єкта доказування на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, оціненими у порядку ст. 94 КПК України, і не містить припущень щодо цих обставин. Неспростовність полягає у тому, що сумнів не може бути подоланий за результатами оцінки наявної сукупності доказів, але дає змогу ухвалити процесуальне рішення з урахуванням стандарту доказування «поза розумним сумнівом».

Запровадження стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняне кримінальне процесуальне доказування викликало жваву дискусію серед науковців, частина яких вказувала на його неприйнятність і відмінність його змісту від змісту відповідного стандарту, сформованого у кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. Критика, якої зазнав вказаний стандарт, стосувалася, в основному, двох аспектів: 1) його несумісності зі встановленням об'єктивної істини як метою кримінального процесуального доказування [3, с. 17; 6, с. 28; 7, с. 151]; 2) його узгодженості з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування як результатом оцінки доказів [3, с. 17; 8, с. 156; 9, с. 45; 10, с. 59].

Встановлення співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» та об'єктивної істини пов'язане, насамперед, із визначенням мети кримінального процесуального доказування. Протягом тривалого часу у доктрині кримінального процесу відстоювалася позиція, яка широко поділяється й сучасними вченими, що метою доказування виступає встановлення істини у кримінальній справі [11, с. 6; 12, с. 269]. До прийняття чинного КПК України така позиція ґрунтувалася на нормах КПК України 1960 р., які прямо не закріплювали обов'язок суб'єктів доказування щодо її встановлення, але покладали на них обов'язок щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи (ст. 22), а також неодноразово оперували терміном «встановлення істини у кримінальній справі» (ст.ст. 7-3, 48, 61, 142, 148, 155, 177 і 184) [13]. При цьому істина розглядалася як відповідність висновків досудового розслідування та суду про обставини справи об'єктивним фактам дійсності [11, с. 6]. Водночас реалії слідчої та судової практики засвідчили, що істина встановлюється далеко не у кожному кримінальному провадженні, що зумовлюється низкою чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Внаслідок цього у доктрині кримінального процесу відбувся перегляд теоретичних уявлень щодо мети кримінального процесуального доказування, у зв'язку з чим вона нині пов'язується з достовірністю отриманого знання щодо обставин кримінального провадження, а не його істинністю. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом», як вказує А.С. Степаненко, встановлює мету доказування, якою є достовірність як найвищий ступінь ймовірності [8, с. 179]. Достовірність виступає формою існування істини, що обґрунтовується у певний спосіб [14, с. 130], у зв'язку з чим вказаний стандарт як такий, що відповідає здійснюваному у кримінальному судочинстві реальному процесу оцінки доказів, нема підстав протиставляти прагненню суду і сторони обвинувачення до досягнення істини, що призводить, за умови дотримання вимог кримінальної процесуальної форми, отримання достовірних висновків про встановлювані у кримінальній справі обставини [9, с. 45].

Поряд із цим стандарт доказування «поза розумним сумнівом» повною мірою відповідає сформованому у сучасній доктрині кримінального процесу теоретичним уявленням про його мету. Оскільки мета припускає існування певних обґрунтованих ймовірностей, то останні у будь-якому разі мають ґрунтуватися на стандарті доказування «поза розумним сумнівом». У цьому аспекті знаходиться вираження об'єктивний елемент стандарту доказування «поза розумним сумнівом» – доведеність стороною обвинувачення обставин кримінального провадження та їх встановленість на момент ухвалення відповідного процесуального рішення.

Встановлення співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» із внутрішнім переконанням суб'єктів доказування також ґрунтується на меті кримінального

процесуального доказування, оскільки сформованість внутрішнього переконання відображає досягнення результату доказової діяльності суб'єкта доказування. При цьому щодо співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» із внутрішнім переконанням суб'єктів доказування треба звернути увагу на кілька аспектів.

По-перше, внутрішнє переконання відображає стан упевненості суб'єкта доказування у правильності його висновків щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. Водночас стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосується лише достовірності доказів і достатності їх сукупності для ухвалення відповідного процесуального рішення. Тобто вказаний стандарт не може охоплювати собою внутрішнє переконання суб'єкта доказування загалом, а стосується лише окремих його аспектів.

По-друге, у закріпленому у КПК України вигляді стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосується не всіх процесуальних рішень, а лише кінцевих, які пов'язані зі встановленням винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому треба звернути увагу на те, що таким кінцевим процесуальним рішенням може виступати як обвинувальний чи виправдувальний вирок суду, так і постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав і у порядку, визначеному ст. 284 КПК України. Відповідно, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» впливає на формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування лише у разі ухвалення вказаних процесуальних рішень і не поширюється на прийняття процесуальних рішень з інших питань, що виникають у процесі кримінального провадження.

По-третє, внутрішнє переконання суб'єкта доказування формується на підставі оцінки сукупності доказів, у зв'язку з чим щодо неї воно може передбачати: 1) їхню достатність для ухвалення відповідного процесуального рішення; 2) їхню недостатність для його ухвалення. В обох випадках оцінка достатності доказів ґрунтується на стандарті доказування «поза розумним сумнівом», оскільки суб'єкт доказування може ухвалити рішення щодо винуватості/невинуватості особи виключно після усунення розумних сумнівів щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Таким чином, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» поглиблює внутрішнє переконання суб'єкта доказування щодо достовірності доказів і достатності їх сукупності для ухвалення процесуального рішення, яким особа визнається винуватою/невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, слушною є позиція вчених-процесуалістів, які вказують, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» не усуває, і тим більше, не замінює собою внутрішнє переконання [3, с. 17], а вдало його доповнює [9, с. 45], дещо формалізуючи суб'єктивну складову частину внутрішнього переконання та роблячи процес прийняття рішення більш передбачуваним [8, с. 177], у зв'язку з чим виступає структурним елементом механізму формування внутрішнього переконання [10, с. 59], що дає змогу точніше визначити його характер (ступінь), необхідний для ухвалення рішення по суті кримінальної справи [9, с. 44]. У цьому аспекті знаходить вираження суб'єктивний аспект стандарту доказування «поза розумним сумнівом» – сформованість за його допомогою внутрішнього переконання суб'єкта доказування щодо встановленості обставин кримінального провадження, які свідчать про винуватість/невинуватість обвинуваченого та у своїй сукупності виступають достатніми для ухвалення відповідного процесуального рішення.

Викладене свідчить про обґрунтованість запровадження стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України, його відповідність меті доказування та узгодженість із внутрішнім переконанням суб'єктів доказування.

Нині стандарт доказування «поза розумним сумнівом» широко використовується у практиці національних судів, у тому числі Верховного Суду, у рішеннях якого наводиться визначення його поняття. Так, у Постанові від 12.06.2018 р. у справі № 712/13361/15 (кримінальне провадження № 51-1604км18) Верховний Суд вказує, що обвинувальний вирок може бути постановлений судом лише у тому разі, коли вина обвинуваченої особи доведена поза розумним сумнівом. Тобто, дотримуючись засади змагальності та виконуючи свій професійний обов'язок, передбачений ст. 92 КПК України, обвинувачення має довести

перед судом за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів, що є єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, тобто винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого їй пред'явлено обвинувачення [15]. Більш повно поняття і зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом» визначені у Постанові від 04.07.2018 р. у справі № 688/788/15-к (кримінальне провадження № 51-597км17), в якій Верховний Суд зазначає, що стандарт доведення поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був вчинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину. Поза розумним сумнівом має бути доведений кожен з елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як тих, що утворюють об'єктивну сторону діяння, так і тих, що визначають його суб'єктивну сторону. Зокрема, у справах, в яких наявність та/або характер умислу має значення для правової кваліфікації діяння, суд у своєму рішенні має пояснити, яким чином встановлені ним обставини справи доводять наявність умислу саме такого характеру, який є необхідним елементом складу злочину, і виключають можливу відсутність умислу або інший характер умислу. Це питання має бути вирішено на підставі безстороннього та неупередженого аналізу наданих сторонами обвинувачення і захисту допустимих доказів, які свідчать за чи проти тієї або іншої версії подій. Обов'язок всебічного і неупередженого дослідження судом усіх обставин справи у цьому контексті означає, що для того, щоб визнати винуватість доведеною поза розумним сумнівом, версія обвинувачення має пояснювати всі встановлені судом обставини, що стосуються події, яка є предметом судового розгляду. Суд не може залишити без уваги ту частину доказів та встановлених на їх підставі обставин лише з тієї причини, що вони суперечать версії обвинувачення. Наявність таких обставин, яким версія обвинувачення не може надати розумного пояснення або які свідчать про можливість іншої версії інкримінованої події, є підставою для розумного сумніву в доведеності вини особи. Для дотримання стандарту доведення поза розумним сумнівом замало, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версію захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який обґрунтований сумнів у тій версії події, яку надало обвинувачення, був спростований фактами, встановленими на підставі допустимих доказів, і єдиною версією, якою розумна і безстороння людина може пояснити всю сукупність фактів, установлених у суді, є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною за пред'явленим обвинуваченням [16].

Таким чином, сучасна судова практика, сформована на рівні правових позицій Верховного Суду, підтверджує обґрунтованість імплементації стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство та доцільність запропонованого вище його доктринального визначення.

Висновки. У класичному, нормативно закріпленому у вітчизняному кримінальному процесуальному законі розумінні стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосується лише доказування винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, будучи при цьому елементом презумпції невинуватості. Водночас поступовий відхід від такого розуміння дасть використовувати вказаний стандарт доказування, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, під час оцінки доказів для визначення встановленості всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Це пояснюється тим, що будь-яка із визначених ч. 1 ст. 91 КПК України обставин встановлюється на підставі наявних у конкретному кримінальному провадженні доказів із певним ступенем ймовірності. І саме суб'єкт доказування на підставі здійсненої оцінки доказів вправі визнати наявний ступінь ймовірності з'ясування тієї або іншої обставини таким, що дає змогу визнати її встановленою поза розумним сумнівом.

Викладене дає змогу запропонувати розширити зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному процесуальному доказуванні шляхом доповнення ст. 92 КПК України ч. 3 у такій редакції: «3. Вказані у частині першій статті 91 цього Кодексу обставини вважаються встановленими і можуть бути використані під час ухвалення

процесуального рішення, якщо вони доведені у порядку, встановленому цієї статтею, та встановлені на основі оцінки поза розумним сумнівом».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Толочко О. Критерії визначення стандарту доказування вини поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4 (42). С. 5–10.
3. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 24 с.
4. Бабанли Р.Ш., Сіроткіна М.В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат*. 2013. № 10 (157). С. 19–21.
5. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : Монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
6. Безносюк А.М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування у кримінальному процесі України. *Судова апеляція*. 2014. № 3 (36). С. 23–28.
7. Слюсарчук Х. Реалізація стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 148–153.
8. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.
9. Мезинов Д.А. Стандарт «вне разумных сомнений» как критерий достижения цели уголовно-процессуального доказывания. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2017. № 23. С. 40–47.
10. Мирошниченко Ю.М. Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні : Монографія. Харків : Панов, 2017. 200 с.
11. Нор В.Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. № 2. С. 1–14. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtpr.pdf>.
12. Рогатинська Н. Встановлення об'єктивної істини як мета доказування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4 (12). С. 268–271.
13. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
14. Корнакова С.В. Цель уголовно-процессуального доказывания – достоверное знание. *Уголовно-процессуальные и криминалистические средства обеспечения эффективности уголовного судопроизводства* : Материалы международной научно-практической конференции, г. Иркутск, 25–26 сентября 2014 г. Иркутск : Издательство БГУЭП, 2014. С. 129–134.
15. Постанова Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 712/13361/15 (кримінальне провадження № 51-1604км18). URL: http://www.law.liga.com.ua/b_text.php?type=3&id=165859&base=5.
16. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 688/788/15-к (кримінальне провадження № 51-597км17). URL: <http://document.ua/pro-vchinennja-umisnogo-tjazhkovogotilesnogo-ushkodzhennja-ja-doc351430.html>.

